

CÂMPUL LEXICO-SEMANTIC AL PĂCATULUI ÎN LIMBA GREACĂ KOINE. STUDIU DE TEXT: CUVÂNTAREA XIV A SF. GRIGORIE DE NAZIANZ

Maria-Cristina TRUȘCĂ

Doctorand, Universitatea din București
maria_cristina_trusca@yahoo.com

1. Câmpuri și/sau *Frame*-uri

În studiul monografic *Theories of Lexical Semantics*, D. Geeraerts identifică (re)sursele abordărilor din spațiul cognitivismului, stabilind conexiuni între orientări, într-o viziune integratoare, pancronică, asupra cercetării lingvistice. În virtutea unui proces ciclic, semantica cognitivă reiterează preocupările fundamentale ale semanticii istorice, recuperând perspectiva psihologistă asupra semnificației, deopotrivă cu cea enciclopedică, sensul lexical fiind privit nu ca un fenomen autonom, „being instead inextricably bound up with the individual, cultural, social and historical experience of the language users” (Geeraerts 2010). În capitolul *Bréal on meaning and mind*, Geeraerts reafirmă actualitatea cercetării celui mai important exponent al semanticii istorice, dar, mai ales aplicabilitatea principiilor enunțate în *Essai de sémantique*:

1. „Le langage objective la pensée” (Bréal 1897), sensul fiind rezultat al unui proces psihologic: „the mental status of lexical meanings links up directly with the overall function of thinking, i.e. with the function of cognition as a reflection and reconstruction experience” (Geeraerts 2010).
2. „Le langage est une traduction de la réalité, une transposition où les objets figurent déjà généralisés et classifiés par le travail de la pensée” (Bréal 1897), reprezentările lexicale fiind, în esență, reflexii ale categoriilor cognitive.
3. „Le but en matière du langage c’est d’être compris [...]. Que des constructions maladroites, incorrects, obscures, avant de trouver celle qui sera non pas l’expression adéquate, mais du moins suffisante de la pensée.” (Bréal 1897). Dinamica semnificației nu poate fi decât rezultatul unui proces psihologic declanșat de exigențele / necesitățile de expresie ale vorbitorilor: „the moving force of the human mind also shows up in the fact that the

fundamental factor that brings the psychological mechanism of semantic change into action, consist of the communicative needs of the language users. Language change because people try to express their thoughts as accurately as satisfactorily as possible” (Geeraerts 2010).

Perspectiva maximalistă asupra sensului apropie abordările semanticii cognitive de onomasiologie. Pornind de la acest aspect, Geeraerts stabilește conexiuni între cognitivism și structuralism: „these onomasiological leanings of cognitiv semantics mean that it is to some extent comparable to lexical field approaches and to structuralist approaches in general” (Geeraerts 2010). Punctul de vedere analogic, panoramic al lui Geeraerts nu este o constantă a dialecticii cognitive, în alte contexte, abordările comparative fiind pretexte pentru identificarea diferențelor și nu a punctelor comune.

În *Frames and the Semantic of Understanding*¹, Ch. Filmore delimitează ferm conceptul de *frame / framework* de cel al câmpului lexicosemantic, contestând dimensiunea euristică a pricipiului relațional structuralist²: „a frame semantics approach sees the need to describe the conceptual underpinnings of a linguistically coded conceptual system independently of such putative pure intra-linguistic structure” (Filmore 1985). Distincțiile între abordarea clasică și cea cognitivă se nuanțează în *Toward a Frame-Based Lexicon: the Semantics of Risk and its Neighbours*³, în capitolul *Frame Semantics versus Semantic Field Theories*, Ch. Filmore și B. T. Atkins identificând diferențe fundamentale:

1. Teoriile semantice întemeiate pe noțiunile de *cognitive frame* sau *knowledge schemata* descriu sensul lexical într-o manieră diferită de cea a teoriilor câmpurilor semantice.

¹ În *Quaderni di Semantica*, vol. VI, nr. 2, dec., 1985, pp. 222-254.

² Viziunea structurală asupra lexicului unei limbi se conturează în context neohumboldtian. J. Trier, L. Weisgerber sau W. Porzig, sub impactul epistemologic al gândirii lui Humboldt, dar mai ales sub influența paradigmei saussuriene, nuanțează teoria sistemului lexical văzut nu ca o nomenclatură sau aglomerare haotică de elemente independente, ci ca un sistem complex de unități inter-relaționate. Potrivit acestei aserțiuni, elementele lingvistice nu au un caracter propriu, ci se constituie în structură, prin relațiile lor reciproce. Preluând metafora mozaicului de la G. Ipsen, lingvistul german J. Trier demonstrează teza constituirii vocabularului unei limbi din câmpuri lexicale structurate mozaicat, ale căror elemente, înrudite semnificativ, dispuse în maniera pietricelelor, se demarcează reciproc. Prin conceptul de „Abgrenzung” (demarcare), Trier trasează liniile generale ale analizei structuraliste: semnul lexical presupune existența și cunoașterea sistemului, valoarea sa semantică putând fi definită pozițional, în interiorul câmpului, numai în raport cu celelalte elemente

³ În *Frames, Fields and Contrasts. New Essays*, A. Lehrer, E.F. Kittay (ed.), Hillsdale, New Jersey, Erlbaum Publ., 1992, pp. 75-102.

2. Sensul poate fi înțeles doar raportat la „structured background of experience, beliefs or practices” (Filmore și Atkins 1992) ca premise conceptuale:

Speakers can be said to know the meaning of the word only by first understanding the background frames that motivate the concept that the word encodes. Within such an approach, words or word senses are not related to each other directly, word to word, but only by way to their links to common background frames and indications of the manner in which their meanings highlight particular elements of such frames (Filmore și Atkins 1992).

În articolul *Names and Naming: Why do we need Fields and Frames*⁴, A. Lehrer își propune să identifice modul în care elementele lexicale ale unei structuri sunt inter-relaționate, dar și maniera în care conceptele sunt lexicalizate. Pornind de la analiza numirilor animalelor de companie, automobilelor, clădirilor, lingvista încearcă să găsească răspunsuri la întrebările: „is there an empirical difference between the claims of semantic field theory and semantic frames? If there is a difference, is one approach superior, or does each have advantages?” (Lehrer 1992). În varianta propusă, Lehrer pledează pentru coabitarea celor două moduri de operare, într-o abordare complementară a două perspective diferite, ambele valabile asupra aceleiași realități: „in the case of names [...] fields are not sufficient and for this reason frames are necessary as well” (Lehrer 1992).

Viziunea integratoare, sinergică, devine reper, cel puțin metodologic, în cercetarea noastră fundamentată pe modul în care este structurat un anumit decupaj din lexiconul limbii eline. Vom încerca să identificăm în ce măsură selecțiile lexicale, desemnând realități axiologice, reflectă un determinism cultural, ca actualizări ale unui model cognitiv specific unui anumit spațiu mental, cel al antichității târzii. Din această perspectivă, câmpurile lexicale pot fi abordate bidimensional:

1. O dimensiune orizontală, endogenă, fiind privite structural ca „paradigme constitué par des unités lexicales de contenu (lexèmes) se partagent une zone de signification continue commune et se trouvant en opposition immédiate les unes avec les autres⁵”.

⁴ Ibidem, pp. 123-143.

⁵ E. Coșeriu în *Vers une typologie des champs lexicaux, Cahiers de lexicologie – Revue internationale de lexicologie et de lexicographie*, XXVII/1975, p.31.

2. O dimensiune verticală, exogenă, dată fiind componenta extralingvistică a organizării cuvintelor în ansambluri lexicale, ca modalitate de interpretare și de categorizare a cunoștințelor specifice și relevante cultural.

În *Laches*, 191-d, Platon încearcă să definească ἀνδρεία – *curajul*, identificând prin Socrate cologațiile termenului, dar și variabilele sale semantice: curajul hopliților, al călăreților, al celor care înfruntă primejdiile mării, curajul în fața bolilor, sărăciei, al celor care sunt capabili să lupte cu poftele și plăcerile, căutând invarianta semantică, elementul comun tuturor ipostaziilor, în maniera instanței prototipice. „Prin urmare, încearcă să ne spui ce este curajul ca o fire unică, sub toate aceste înfățișări?” (Platon 1975).

Platon anticipează, așadar, ceea ce L. Wittgenstein numea în *Cercetări filosofice: Familiennähnlichkeit – asemănare de familie* (apud Wierzbicka 1996), concept valorizat de semantica prototipului, reprezentând principiul de categorizare a obiectelor lumii, dar și condiția de apartenență a unei unități lexicale la o categorie (Moeschler și Auchlin 2005). Postulatul wittgensteinian amintește, fără îndoială, de ceea ce semantica cognitivă numea „common background frames” – premise conceptuale ale organizării lexicale, dar și ale înțelegerii și definirii semnificației.

Toate aceste repere teoretice declanșează o serie de consecințe în plan metodologic, analiza termenilor, pornind de la cea componentială, a identificării trăsăturilor semantice, dar și a opoziției dintre elementele lexicale, va urmări modul în care sunt categorizate și descrise axiologicele, într-o abordare pluridisciplinară. Conjugând datele pe care le pot oferi disciplinele conexe cercetării lingvistice – filosofie, teologie, istoria mentalităților – prin articularea unui anumit cadru cognitiv, vom încerca să verificăm în ce măsură aceste repere pot funcționa ca parametri de descriere a sensurilor. Ipoteza de lucru este aceea că ele pot rafina analiza semică a termenilor axiologici, marcând nuanțat distincțiile între elementele câmpului lexical.

2. Ἀμαρτία – dinamica semnificației

2.1. O etiologie a păcatului

Ne propunem să identificăm mecanismele de dinamică lexico-semantică, pornind de la o perspectivă diacronică, necesară pentru deplina înțelegere a configurației semantice specifice, dar și a modului în care ἀμαρτία este conceptualizat și lexicalizat. Ancorarea analizei lingvistice în cadrul cultural și mental specific perioadei arhaice, clasice și postclasice este motivată de dimensiunea istorică a axiologicele, factorii culturali

determinând apariția unor noi coduri valorice sau cel puțin o reinterpretare a celor existente.

Ἀμαρτία < ἀμαρτάνω, denominativ cu conținut polisemnativ atestat lexicografic: sens primar – *a rata ținta, a eșua, a rătăci, a devia*, sens secundar – *a se înșela, a greși, a păcătui*; ἀμαρτία desemna *greșeala, eroarea* în judecată, în gest, în conduită, fiind unul dintre termenii fundamentali ai cadrului cultural arhaic/clasic, asumat deopotrivă de morală, religie sau drept (v. Chantraine). Una dintre problemele de prim ordin ale structurilor mentale este legată de determinarea gradului de responsabilitate implicată în ἀμαρτία. Se configurează două direcții care marchează evoluția noțiunii de asumare a culpei:

1. Când termenul este impregnat de ideea intenționalității, culpa fiind voluntară.
2. Când termenul desemnează greșeala involuntară, motivată de factori externi (δαίμονες, τύχη) „dans ce conditions, ce n'est pas la pleine volonté du sujet, ce n'est pas l'individu en tant que tel qui est le facteur du délit: le délit existe en dehors de lui, le délit est objectif” (Gernet 1917).

Relevant din acest punct de vedere este derivatul ἀμαρτίνοος – *rătăcit cu mintea, stare de tulburare a minții* specifică delirului sau colocațiile: ἀμαρτία – ἀτασταλία cu radical I.E. comun lui stultus / stolidus, având aceeași semnificație: *prostie, întunecare a minții* sau ἀμαρτία – ἄτη – nebulie temporară atribuită nu unor cauze fiziologice sau psihologice, ci unui factor extrem, transcendent, daimonic. Încercând o cartografiere exactă a structurilor mentalului arhaic, E. R. Dodds dezvăluie modul în care elementele iraționale sunt interpretate din perspectiva principiului de *overdetermination*, „drept inferență a vieții omenești cu factori neumani care pun în firea omului ceva de natură să îi modifice gândirea și comportamentul” (Dodds 1998).

În *Etica Nicomachică* (V, 8, 1135b), Aristotel, încercând o conciliere a celor două perspective, plasează ἀμαρτία / ἀμάρτημα, între ἀτύχημα și ἀδίκημα: „când prejudiciul se produce într-un mod cu totul neprevăzut, este vorba despre un accident nefericit (ἀτύχημα); când însă nu este neprevăzut, dar se acționează fără intenția de a face rău, este vorba de o simplă greșeală (ἀμάρτημα); când se acționează în cunoștință de cauză, actul comis este un act nedrept (ἀδίκημα)”. Luând drept criteriu intenționalitatea, doar ἀτύχημα și ἀμάρτημα au ca sursă ignoranța, dar în timp ce în primul caz, subiectul nu este responsabil de ignoranța sa, în al doilea, cauza ignoranței se află în el însuși, ceea ce implică un anumit grad de responsabilitate.

Potrivit lui L. Gernet, abia din a doua jumătate a secolului IV a. Chr., o dată cu reconfigurarea valorilor morale tradiționale, ἀμαρτία dezvoltă trăsătura semantică [+voluntar], prezentă în nuce în variantele inițiale: „une pensée nouvelle se dégage, s’atteste dans le plein régime de la cité: celle de la nature humaine, de l’ἀνθρωπίνη φύσις [...]. En même temps que l’individu s’affirme, l’homme se détache ou l’engageaient et le retenaient les δαίμονες” (Gernet 1917). Specializarea termenului cu sensul de păcat ca urmare a mutațiilor la nivelul structurilor mentale în societatea greacă, începând cu secolul I p. Chr., limitează etiologia culpei, plasând-o la nivelul liberului său arbitru.

2.2. Ἀμαρτία – categorie taxonomică

Fiind, în esență, o categorie proteică, poliparadigmatică, ἀμαρτία cunoaște o serie de ipostazieri, luând drept criteriu mediul de manifestare a culpei. În *Legile*, cărțile IX și X, Platon propune o viziune tripartită a delictului, mai mult sau mai puțin voluntar, cel mai sever fiind sacrilegiul, insulta la adresa zeilor. Urmează delictul îndreptat împotriva cetății, a legilor, dar și a magistraților, tripticul fiind completat cu delictul strict moral, ἀμαρτία / ἀμαρτάνω desemnând greșeala comisă față de părinți (acte de violență), greșeli ale sclavilor, imoralitatea sexuală. Demn de remarcat ar fi uzitarea cu predilecție a sensului religios al termenului la Homer, dar mai ales la tragici, crima εἰς θεόν declanșând adesea consecințe nefaste. Un argument lexical ar fi semnificația derivatului ἀμαρτολός – *blestemat*, regăsită în formulele epitafile ale ucigașilor: „ἀμαρτολοὶ ἔστωσαν θεῶν πάντων” sau „ἀμαρτολός ἔστω εἰς τοὺς θεοὺς ἅπαντας” (apud Gernet 1917).

Reacția fatală a zeilor, blestemul, se perpetuează spre celelalte generații, ἀμαρτία evocând deopotrivă ideea transmiterii succesive a răului, pedeapsa afectând descendenții „păcătoșului”, dacă vina nu este răscumpărată în timpul vieții. Asocierea ἀμαρτία – μίασμα – *pată, macula*, lărgeste sfera semantică a termenului pângărirea datorată delictului fiind ereditară și, deci, molipsitoare. Semnalăm un transfer al noțiunilor de impuritate / puritate de la sfera magico-religioasă la cea morală sau, mai degrabă, o interferanță a celor două planuri, κάθαρσις-ul dincolo de valențele sale strict ritualice⁶,

⁶ „Ceremonii de purificare însoțesc viața omului în tot cursul ei. Impură este lăuza și tot ce a atins-o, impur este și copilul nou-născut, impur este mortul și tot ce i-a stat în preajmă. [...] purificările rituale erau necesare după vreun vis rău, după vreo întâmplare miraculoasă, la vindecarea după o boală, dacă atigeară jertfe destinate htonienilor” (Rohde 1985: 253).

desemnând, potrivit lui Dodds „noțiunea unei purificări cvasi-fizice, susceptibilă de a se transforma prin infimezimele nuanțări, în ideea mai profundă a ispășirii păcatului” (Dodds 1998).

Modul în care este conceptualizată o categorie axiologică – ἀμαρτία – în spațiul mental și cultural al antichității eline, poate fi sintetizat în următorul scenariu:

- a) Poate fi voluntară sau involuntară (cu implicarea cauzalității transcendente δαίμονες, τύχη).
- b) Este orientată împotriva divinității sau a oamenilor (la nivelul unei comunități largi – cetatea, la nivelul unei comunități restrânse – familia).
- c) Are o dimensiune penală, atrage pedeapsa divină / umană (cadru legal).
- d) Are efect exterior sub forma prejudiciului creat, dar, mai ales interior ca μίσημα – pângărire, boală molipsitoare și ereditară.
- e) Există posibilitatea eliberării de consecințele sale nefaste, prin purificări cu valențe expiatoare (cathartică).

Modelul cultural propus se reconfigurează însă o dată cu asimilarea și convertirea sa în contextul cristalizării unei noi *forma mentis* în spațiul antichității târzii, cea a „umanismului creștin” (Marrou 1996).

2.3. Un nou model cognitiv

Secolul I p. Chr. marchează o deschidere către orizonturi culturale noi, prin configurarea unui nou profil mental. Textele biblice, dar și patristice redactate ulterior, atestă procesul de definire a identității creștine, de coagulare doctrinară, având valoarea unui instrument de expresie și de transmitere a noului model cultural. De altfel, la nivelul lor putem vorbi de un instrumentar lingvistic transparent, în care se reflectă nou-structurata grilă axiologică, în contextul mutațiilor mentale colective. Ocurențele nou-testamentare ale lexemului păstrează axa semantică trasată până acum, odată cu procesul activ de specializare a sensului ἀμαρτία, ca termen tehnic al vocabularului axiologic desemnând exclusiv *păcatul*.

Asumarea deplină a schemelor cognitive anterioare determină în plan semantic prezența unui continuum de semnificație; ἀμαρτία este manifestare a răului:

- a) Opus binelui:

„Εἰδóτι οὖν καλὸν ποιεῖν καὶ μὴ ποιοῦντι, ἀμαρτία αὐτῶ ἐστίν.” („Așadar, cel ce știe să facă binele și nu-l face, păcat își este sieși.” – Iacob 4, 17)

„Οὐ γὰρ ὁ θέλω ποιῶ **ἀγαθόν**, ἀλλ’ ὁ οὐ θέλω **κακὸν** τοῦτο πράσσω [...] βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ **τῆς ἁμαρτίας** τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου.” („Căci nu fac binele pe care-l vreau, ci răul pe care nu-l vreau, pe acela îl săvârșesc [...] dar în mădularele mele o altă lege văd că se luptă cu legea minții mele și rob mă face legii păcatului, care este în mădularele mele.” – Romani 7, 19,23).

b) Opus dreptății / legii:

„Ἴνα ταῖς **ἁμαρτίαις** ἀπογενόμενοι **τῇ δικαιοσύνῃ** ζήσωμεν”. („Morți fiind păcatelor, să-i viețuim dreptății.” – 1 Petru 2, 24).

“Πᾶς ὁ ποιῶν **τὴν ἁμαρτίαν** καὶ **τὴν ἀνομίαν** ποιεῖ, καὶ ἡ **ἁμαρτία** ἐστὶν ἡ **ἀνομία**.” („Tot cel ce săvârșește păcatul săvârșește și fărădelegea; păcatul e fărădelegea.” – 1 Ioan 3. 4).

c) Opus adevărului:

“Ἀδελφοί μου, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ **ἀπὸ τῆς ἀληθείας** καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν, γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου καλύψει πλῆθος **ἁμαρτιῶν**”. („Frații mei, dacă vreunul din voi se va rătăci de la adevăr și cineva îl va întoarce să știe el că cel ce l-a întors pe păcătoș din rătăcirea căii lui își va mântui sufletul din moarte și mulțime de păcate își va acoperi”. – Iacob 5, 19-20).

d) Opus libertății:

„Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν **τὴν ἁμαρτίαν** **δοῦλός** ἐστὶν **τῆς ἁμαρτίας**.” („Adevăr, adevăr vă spun: Tot cel ce face păcatul, păcatului îi este rob.” – Ioan 8, 34).

e) Opus curăției:

„Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει μηδὲ κοινώνει **ἁμαρτίαις** ἀλλοτρίαις· σεαυτὸν **ἀγνὸν** τήρει.” „Nu-ți pune degrabă mâinile peste nimeni, nici nu te face părtaş la păcatele altora; Păstrează-te curat”. – 1 Timotei 5, 22).

„Τὸ αἷμα Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ **καθαρίζει** ἡμᾶς ἀπὸ πάσης **ἁμαρτίας**.” („Sângele lui Iisus, Fiul Său, ne curățește pe noi de tot păcatul”. – 1 Ioan 1, 7).

În încercarea de a identifica etimonul termenului, P. Chantraine lansează ipoteza unei compuneri cu α privativ, una din trăsăturile sale semice fiind *lipsa, absența, privarea de*. Se delimitează, așadar, o dominantă a noului model cognitiv, cel puțin la nivel nou-testamentar, în congruență cu argumentul lingvistic: păcatul, ca manifestare a răului, nu poate avea consistență ontologică, de vreme ce nu este decât absență a binelui, dreptății, adevărului, libertății, curăției. Lexiconul patristic nuanțează configurația conceptuală și, implicit semantică, prin identificarea cauzelor hamartiei. *Ab initio*, este anulată polemica asumării responsabilității, ἀμαρτία „originating in men's free will” (Lampe); chiar dacă există posibilitatea unor imixțiuni daimonice, ele nu se pot manifesta decât sinergic „through human and diabolic interaction” (Lampe), cauzalitatea exclusiv transcendentă nefiind admisă. Noul model etiologic, fundamentat pe „internalizarea conștiinței” (Dodds 1998), identifică trei cauze primare: ignoranța – „through ignorance and weakness”, mândria – „through pride and disobedience”, plăcerea – „through addiction to material pleasures” (Lampe). Interesant este că și Platon schițează un triptic similar al cauzelor hamartiei, în *Legile*, cartea a IX-a, manifestarea răului fiind asociată neștiinței, mâniei și plăcerii (Platon 1995). Asistăm la un proces de conturare a unui model cognitiv creștin, prin recuperarea și nuanțarea celui clasic, într-un restaurator mélangé intercultural.

Există însă note particulare; una dintre ele vizează modul în care se organizează categoria axiologică ἀμαρτία. În tratatul de morală practică Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας πνευμάτων⁷ (capitolul Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν), Ioan Damaschinul (sec. VII) descrie panoplia păcatelor într-o configurație arborescentă, ἀμαρτίαι, clasificate în ψυχικαὶ καὶ σωματικαὶ (sufletești și trupești), cunoscând o amplă ipostaziere.⁸

⁷ Migne, vol. 95, p. 85 C.

⁸ Ὁφείλομεν οὖν εἰπεῖν, καὶ περὶ τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν, ἧγουν παθῶν καὶ ψυχικὰ μὲν εἰσι πάθη ταῦτα, λήθη, ῥαθυμία, καὶ ἄγνοια· ὑφ' ὧν δηλαδὴ τῶν παθῶν τούτων ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς, ἦτοι ὁ νοῦς, σκοτιζόμενος, κυριεύεται ὑπὸ πάντων τῶν παθῶν, ἅτινα εἰσι ταῦτα, ἀσέβεια, κακοδοξία, ἧγουν πᾶσα αἴρεσις, βλασφημία, θυμὸς, ὀργή, πικρία, ὀξυχολία, μισανθρωπία, μνησικακία, καταλαλία, κατάκρισις, λύπη ἄλογος, φόβος, δειλία, ἔρις, ζήλος, φθόνος, κενοδοξία, ὑπερηφανία, ὑπόκρισις, ψεῦδος, ἀπιστία, πλεονεξία, φιλοῦλία, προσπάθεια, σχέσις γηϊνῶν, ἀκηδία, μικροψυχία, ἀχαριστία, γογγυσμὸς, τύφος, οἴσις, σοβαρότης, ἀλαζονεία, φιλαρχία, ἀνθρωπαρέσκεια, δολιότης, ἀναίδεια, ἀναισθησία, κολακεία, ὑπουλότης, εἰρωνεία, διψυχία, αἰ συγκαταθέσεις τῶν ἀμαρτημάτων ἐκ τοῦ παθητικοῦ μέρους, καὶ ἡ συνεχὴς τούτων μελέτη, πλάνη λογισμῶν, φιλαυτία ἢ τῶν κακῶν γεννήτρια, καὶ ἡ ῥίζα πάντων τῶν κακῶν φλαιμαργία, τρυφή, μέθη, λαθροφαγία, φιληδονία ποικίλη, πορνεία, μοιχεία, ἀσέλγεια, ἀκαθαρσία, αἰμομιξία, παιδοφορία, κτηνοβατία, ἐπιθυμίας κακαὶ, καὶ πάντα τὰ παρὰ φύσιν καὶ αἰσχροῦ πάθη, κλεψία, ἱεροσυλία, ληστεία, φόνος [...].”Dar acum trebuie să vorbim și despre păcatele sufletești și trupești, adică despre

Colocația ἀμαρτία – πάθος actualizată în textul lui Ioan din Damasc, este un *koinos topos* al literaturii patristice cu conținut etic. Sinonimia celor doi termeni are drept efect extensia ariei semantice a păcatului, prin asocieri *păcat – boală / păcat – suferință* deopotrivă cu delimitarea unui vocabular al termenilor tehnici: πάθος / πάθημα fiind recurenți în orice scriere creștină de morală practică.

Argumentul lingvistic este revelator pentru marcarea pe axa conceptuală *Moralia* a unor repere fundamentale: dacă pentru Aristotel virtutea (ἀρετή) ca manifestare a Binelui (τὸ Καλόν) are valențe eudaimonice, păcatul (ἀμαρτία) ca manifestare a răului (τὸ Κακόν) nu poate fi decât „patologic”.

3. Ἀμαρτία – câmpul lexico-semantic. Cuvântarea a XIV-a a Sf. Grigorie de Nazianz

Teoria câmpului, departe de a fi autotelică, devine în abordarea noastră o metodă euristică de analiză semantică a decupajului lexical circumscris unei anumite arii conceptuale – cea a păcatului, finalitatea cercetării fiind orientată spre specificul semantic al termenilor analizați. Vom urmări, cu prioritate, modul în care sistemul lingvistic al limbii eline răspunde exigențelor de expresie în contextul apariției noilor *designata*: axiologia creștină. Analiza conținuturilor lexicale va avea drept reper definiția lexicografică, dublată de cea structurală, a segmentării în componente semice. Identificarea semelor generice este, în acest context, un demers esențial, nu doar pentru semnalarea continuității semantice la nivelul paradigmei vizate, dar mai ales, pentru delimitarea nucleului semic în jurul căruia se organizează câmpul lexical.

patimi. Patimi sufletești sunt acestea: uitarea, nepăsarea și neștiința. Când ochiul sufletului, sau mintea, e întunecat de acestea trei, e luat apoi în stăpânire de toate patimile care sunt acestea: neevlavia, credința strâmbă sau toată erezia, blasfemia, iușimea, mânia, amărăciunea, înfurierea năpraznică, ura de oameni, pomenirea răului, vorbirea de rău, osândirea, întristarea fără temeii, frica, lașitatea, cearta, rivalitatea, pizma, slava deșartă, mândria, fățarnicia, minciuna, necredința, zgârcenia, iubirea de materie, împătımirea, afecțiunea pentru cele pământești, trândăvia, micimea de suflet, nemulțumirea, cârtirea, înfumurarea, părerea de sine, trufia, îngâmfarea, iubirea de stăpânire, dorința de a plăcea oamenilor, viclenia, nerușinarea, nesimțirea, lingușirea, înșelăciunea, ironia, duplicitatea, învoirea cu păcatele părții pățimașe și gândirea deasă la ele, rătăcirea gândurilor, iubirea de sine, care e maica și rădăcina tuturor relelor, iubirea de argint, reaua năvălire și răutatea. Iar patimi trupești sunt: lacomia pânteceului, nesăturarea, desfătarea, beția, mâncarea pe ascuns, iubirea de plăceri felurite, curvia, preacurvia, desfrâuul, necurăția, amestecarea sângelui (incestul), stricarea pruncilor, împreunarea cu dobitoacele, poftele rele și toate patimile urâte și potrivnice firii, furtul, jefuirea celor sfinte (sacrilegiul), hotia,uciderea [...]” – *Filocalia*, trad. D. Stăniloae, vol. IV, Ed. Harisma, București, 1994, pp. 205-205.

Pornind de la semele specifice, vom decripta raporturile opozitive, dar și modul în care unitățile lexicale se ierarhizează în interiorul câmpului.

Un rol important în precizarea nuanțată a semantismului lexemelor, va fi rezervat corelării analizei lexicale cu datele referentului, dată fiind includerea în cercetare a perspectivei extralingvistice. În capitolele anterioare ale lucrării noastre procurarea esențială a fost aceea de a urmări procesul conceptualizării încercând să delimităm modelul cognitiv necesar coagulării în plan lingvistic a categoriei axiologice ἀμαρτία, într-un câmp lexical.

La nivelul Cuvântării a XIV-a, ἀμαρτία interacționează cu: πορνεία, ἀμέλεια, τρυφή, ἀπανθρωπία, ὕβρις, ἔρις, φθόνος, ὑψηλός, ἀναλγησία, πλεονεξία, μικρολογία.

Πορνεία (XIV, 2): „Καλὸν ἢ φιλοξενία: [...] καὶ μάρτυς ἐν δὲ ἀμαρτωλοῖς, Ῥαὰβ ἢ πόρνη, καὶ οὐ πόρνη τὴν προαίρεσιν, διὰ φιλοξενίαν ἐπαινεθεῖσά τε καὶ σωθεῖσα.” („Bună este primirea de străini [...]. Între cei păcătoși dă mărturie desfrânată Raab, înfrânată prin dorința care i-a fost și spre cinste și spre mântuire de a le face bine străinilor”)

Termen peiorativ în lexicul elinei clasice denumind *prostituția* (nuanța peiorativă este evidentă în seria sinonimică: πόρνη – *prostituată*, nu este ἑταῖρα – *prietenă*, nici παλλάκη – *concupință*, v. Chantraine).

Asocierea cu πέρνημι – a vinde, termen al vocabularului comercial, neutru axiologic, atestă un proces de specializare semantică, prin valorizarea unei componente marginale de sens a etimonului.

Intră în categoria termenilor care cunosc o evoluție liniară, ocurențele nou-testamentare și patristice validând un continuum, dar și o extensie a semnificație, πορνεία denumind *prostituția*, dar și *desfrâu* ca relație sexuală ilicită (*adulter, incest*).

În taxonomia lui Ioan Damaschinul intră în categoria păcatelor somatice, în raport de sinonimie cu μοιχεία. Chiar dacă nu este un termen compus cu elemente privative, Lexiconul patristic definește πορνεία ca *absență a castității, curăției, purității trupești, dar și sufletești*, într-o dinamică a sensurilor, pe axa concret-abstract.

Ἀμέλεια (XIV, 8): „Οὐκουν περι οπτέον, οὐδὲ ἀμελητέον τῶν προεμπροσόντων εἰς τὴν κοινήν ἀσθένειαν.” („Să nu-i privim cu nepăsare pe cei care au căzut în suferință, căci slăbiciunea lor este una comună tuturor”).

Compus cu α privativ, denumea *absența grijilor*, fiind un lexem marcat pozitiv. Trăsăturile sale semice, cel puțin într-o etapă inițială, nu sunt compatibile cu dimensiunea /manifestare a răului/, v. imperativul denominativului ἀμελέω > ἀμέλει – *fii liniștit / fără griji*.

Etimonul μέλω- *a se preocupa de*, împreună cu derivații μελημα – obiect al interesului, drag sau μελέδωνος – cel ce păzește, veghează, intră în categoria meliorativelor.

Greaca clasică atestă polarizarea semantică ἀμέλεια denumind deopotrivă *neglijența, nepăsarea, neimplicarea*. Contextul bilico-patristic elimină semnificația inițială, într-o comprimare a ariei semantice, prin hipertrofierea sensului pozitiv, în context creștin ἀμέλεια fiind exclusiv peiorativ.

Prin compunerea cu α privativ actualizează trăsătura semică [+absență]. Împreună cu ἀναληγσία – μικρολογία – ἀπανθρωπία formează la nivelul Cuvântării a XIV-a un micro-câmp al manifestărilor sufletești maligne, implicând dimensiunea afectiv-atitudinală.

Αναληγσία (XIV, 10): „Καὶ γὰρ ὁ λίαν χρηστὸς καὶ φιλόανθρωπος, τούτοις ἐστὶν ἀναληγτότατος.” („Cel ce se arăta înainte bun și iubitor de oameni, în fața unor astfel de lucruri, devine cu totul nepăsător.”).

Compus cu ἀνα privativ, intră în relație de antonimie cu συνάλγησις ca termen marcat negativ. Evoluția sa semantică este determinată de mobilitatea pe axa concret – abstract, sursă a polisemantismului: ἀνάληγτος: 1. *care nu provoacă/simte durere*, 2. *întărit, dur*, 3. *crud, insensibil*. Discursul patristic valorizează semnificația abstractă în defavoarea celei fizice, concrete, tendință atestată lexicografic (Lampe).

Απανθρωπία (XIV, 10): „ὥστε καὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων ἀσφάλειαν τὴν τούτων φυγὴν νομίζομεν. ὦ τῆς ἀπανθρωπίας!” („Căci socotim fuga de aceștia, salvarea sufletelor noastre; câtă lipsă de compasiune”).

Compus cu ἀπο – element prolific, marcând *separarea, îndepărtarea de*. asocierea conținuturilor celor două unități ἀπο + ἄνθρωπος generează o unitate lexicală cu o valoare designativă insolită, ἀπανθρωπία neavând un sens concret, ci abstract, denumind *lipsa de umanitate, asprimea*, în relații de sinonimie cu μισανθρωπία opus „filantropiei”.

Απο completează seria de elemente de compunere privative, lexicalizând o categorie conceptuală fără fluctuații, a cărei primă dimensiune este /absența/.

Μικρολογία (XIV, 19): „Οὐ σωφρονήσομεν ὀψὲ γοῦν; οὐ καταβαλοῦμεν τὴν ἀναληγσίαν, ἴνα μὴ λέγω μικρολογίαν;” („Oare ne va lipsi cu totul înțelegerea și dreapta judecată? Oare vom rămâne până în sfârșit insensibili, ca să nu zic, mărunți sufletește?”).

Compus cu μικρός – prolific în greca târzie în crearea termenilor tehnici.

Dacă inițial lexemul era marcat concret-pozitiv desemnând *atenția dată lucrurilor mărunte, minuțiozitatea*, semnificația sa este orientată diacronic spre valoarea abstract-negativă, μικρολογία însemnând *micime de spirit, meschinărie*.

În context patristic remarcăm un proces polisemantic de derivare progresivă a noilor sensuri pornind de la o componentă marginală a sensului anterior, din necesitatea unei nuanțări suplimentare: μικρολόγος → *meschin* → *caracter mic* → *avar*.

Τρυφή (XIV, 23): „ἡμεῖς δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς θηριώσομεν, καὶ το σοῦτον ὑπὸ τῆς τρυφῆς διεφθάρμεθα”. („oare ne vom sălbătici pe noi înșine, pierzându-ne în moliciuni?”).

Unul dintre puținii termeni care nu intră într-o relație de combinatorie lexicală. Sens primar – *moliciune, comoditate, senzualitate*; sens secundar – *orgoliu, dispreț*. Etimonul θρυπτο cu sens concret, atestă dinamica evolutivă pe axa concret-abstract.

Discursul nou-testamentar, dar și cel patristic, îl valorizează ca peiorativ – *moliciune, desfătare, plăcere*, marcând constanta sa de semnificație. Ioan Damaschinul îl cuprinde în panoplia păcatelor somatice a căror cauză este φιληδονία.

Intră ca termen generic, în relație de incluziune luând ca dimensiune /etiologia/, cu πορνεία – cu grad intens de specificitate.

Πλεονεξία (XIV, 26): „καὶ τὸ τῆς φύσεως εὐγενὲς πλεονεξία κατέτεμε.” („I-a dezbinat pe cei de același neam, prin dorința lor de a avea”).

Termen compus: πλέων – comparativ al cantitativului πολύς / ἐκτέω – derivat al lui ἔχω. Desemna *calitatea de abundență a resurselor, câștig, avantaj*. Urmează în dinamica diacronică a semnificației sale un traseu previzibil: inițial, marcat pozitiv-concret, ulterior intră în categoria peiorativelor abstracte cu sensul de *cupiditate, poftă, ambiție*.

Ocurențele biblice, nou-testamentare îl atestă ca termen specializat, desemnând *avaritia*. Intră în raport de sinonimie cu μικρολογία. Uzitarea alternantă a lexemelor cu referent comun confirmă procesul de lexicalizare a conceptelor o dată cu cel de nuanțare și rafinare a sensurilor.

Discursul patristic contribuie la extensia sa semantică, prin largiri de sens ca: *superioritate, mândrie*, suficient de îndepărtate de semnificația inițială, cât să marcheze discontinuități în evoluție.

Ύψηλός (XIV, 23): „οὕτω καὶ ἡμεῖς τούτοις ἐσόμεθα ὑψηλοὶ τε καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον” („Oare și noi vom ajunge trufași, socotindu-ne deasupra celorlalți?”).

Inițial desemna dimensiunea spațială, evoluând previzibil spre abstractizare, ca peiorativ – *mândru, trufaș, îngâmfat, vanitos*. Cele două sensuri coexistă în lexicul elinei clasice, greaca koine creștină selectând cu prioritate semnificația abstractă.

Remarcăm un proces de inovație semantică activ la nivelul formulei componentiale a lexemului, prin activarea semului [+divin], ὑψηλός fiind

calitate a dumnezeirii, potrivit Lexiconului patristic. Consecința se concretizează în polarizarea sensurilor: *trufaș*, *orgolios*, dar și *înalt*, *sublim*. Intră în relație de sinonimie cu ὕβρις.

Ὑβρις (XIV, 24): „ὁ μακάριος Μιχαίας, τάχα μὲν καὶ αὐτὴν τὴν τρυφὴν ἐπικό πτων, ὡς τοῦ κόρου τὴν ὕβριν τίκτοντος [...]” („Căci fericitul Miheia, văzând moliciunea, de vreme ce lăcomia naște trufia [zice]”).

Unul dintre termenii esențiali ai gândirii morale și juridice eline. La Homer, desemna violența brutală, încălcarea normelor ca atentat la ordinea lucrurilor, opus fiind lui δικη (Chantraine). Lexicografic este atestat cu sensurile: exces, lipsa măsurii, orgoliu, insolență, batjocură.

Este unul dintre termenii deplin coagulați semantic, care nu necesită ajustări și remanieri de sens, intrând nealterat în lexiconul biblico-patristic.

Atestă o realitate a procesului de lexicogeneză în spațiul cultural al antichității târzii: existența unor termeni stabili semantic, rezistenți la schimbare, aspect datorat tradiției lingvistice riguroase și omogene a limbii eline.

Din aceeași categorie fac parte lexemele: φθόνος – *invidie*, *răutate*, *pizmă*; ἔρις – *ceartă*, *rivalitate*, *discordie*, ambele înregistrate în catalogul lui Ioan Damaschinul, ca maladii sufletești.

(XIV, 26): „Ἀφ' οὗ δὲ καὶ φθόνοι, καὶ ἔριδες, καὶ ἡ δολερὰ τοῦ ὄφεως τυραννίς”. („De la care sunt și certurile, și invidiile, și vicleniile tiranului șarpe”).

4. Concluzii

Desemnând un univers referențial omogen, vocabularul axiologic, circumscris categoriei cognitive Ἀμαρτία, are toate datele pentru a se organiza în plan lingvistic, într-un câmp lexical.

Analiza ansamblului pune în evidență articularea unui macrocâmp ierarhizant, constituit din opoziții echipolente, fără polarizări sau gradualitate, toți termenii incompatibili (v. Lyons) având același statut semantic, în interiorul căruia se dezvoltă, pe mai multe nivele, micro-structuri cu arhilexeme secundare.

Asistăm la un proces de recategorizare conceptuală cu profunde influențe în plan lexical reflectând un anumit stadiu evolutiv în conceperea realității, dar și o anumită fază în dinamica limbii și a posibilităților ei de expresie. Se remarcă un grad sporit de rafinare a termenilor, orientată în direcția nuanțării și specializării sensurilor, apte să surprindă complexul de informații extralingvistice. Identificăm unele aspecte ale inovației semantice:

- Actualizarea procesului de compunere lexicală prin care se obțin unități lexematice cu noi valori designative, factor de economie, eficiență, dar și de flexibilitate a limbii.
- Alunecarea sensului în direcția abstractizării, selectarea exclusivă a sensului abstract, nuanțarea sa.
- Lărgirea formulei componentiale prin crearea unor seme noi, inexistente în etapa anterioară a dinamicii limbii eline.

Bibliografie

- Aristotel. 1988. *Etica Nicomachică*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Coșeriu, E. 1975. „Vers une typologie des champs lexicaux”. *Cahiers de lexicologie* 27: 31-51.
- Dodds, Erwin Robert. 1998. *Grecii și iraționalul*. Iași: Polirom.
- Filmore, Ch. 1985. „Frames and the Semantic of Understanding”. *Quaderni di Semantica* 2: 222-54.
- Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: University Press.
- Gernet, Louis. 1917. *Recherches sur le développement de la pensée juridique et morale en Grèce*. Paris: Ernest Leroux.
- Grigorie de Nazianz. 1886. *Opera omnia*. Paris: Petit-Montrouge.
- Grigorie de Nazianz. 2007. *Despre iubirea pentru cei săraci*. Craiova: Ed. Mitropoliei Olteniei.
- Grigorie de Nazianz. 2009. *Cuvântări*. București: Ed. Cartea Ortodoxă.
- Lehrer, Adrienne., Kittay, Eva Feder. eds. 1992. *Frames, Fields and Contrasts. New Essay*. New Jersey: Erlbaum Publishing.
- Lehrer, Adrienne. 1974. *Semantic Fields and Lexical Structure*. New York: American Elseviere Publish. Comp.
- Lyons, John. 1995. *Introducere în lingvistica teoretică*. București: Ed. Științifică.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Oxford: University Press.
- Marrou, Henri-Irenee. 1996. *Patristică și umanism*. București: Ed. Meridiane.
- Peters, Francis. 1993. *Termenii filosofiei grecești*. București: Ed. Humanitas.
- Platon. 1975. *Opere*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Platon. 1995. *Legile*. București: Ed. Iri.
- Rohde, Erwin. 1985. *Psyche*. București: Ed. Meridiane.
- Wierzbicka, Anna. 1992. *Semantic, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture Specific Configuration*. Oxford: University Press.
- Wierzbicka, Anna. 1996. *Semantics Primes and Universals*. Oxford: University.

Dicționare:

- Bailly, Antoine. 2000. *Dictionnaire Grec-Français*. Paris: Ed. Hachette.
- Chantraine, Pierre. 1968. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Ed. Klincksieck.
- Ducrot, Oswald., Schaeffer, Jean-Marie. 1996. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. București: Ed. Babel.
- Lampe, D.D. 1961. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, Henry George, Scott, Robert. 1996. *Greek – English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.